بیبلیۆگرافیا و ڕەخنە

دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح

د. مارف خەزنەدار

لە ساڵی ١٩٩٦بوو ئازاد عەبدولواحید لە ڕووی وەفاو دڵسۆزییەوە ڕووی لێنام و پێش ئەوەی کۆواری «ڕامان» بڵاوبکەنەوە داوای نووسینی لێ کردم. ئەوەی دەزانی من ئێستا و ئەوساش مامڵەی ڕۆژنامەگەریم لەگەڵ خودی ڕۆژنامەنووسەکە بووە، نەک ئەو لایەنەی چاپەمەنییەکەی بڵاوکردووەتەوە. لەبەرئەوە ئەو نووسەرە لەوە دڵنیا بوو کە هەرەوەزییان لەگەڵدا دەکەم. خۆشم دەمزانی لە ناخی دڵەوە ئەم و خەڵکی دیکەش لەو ڕۆژنامەنووسانەی لێمەوە نزیک بوون و منیان خۆشدەویست هۆیەکی گرنگ بوون بۆ پشت گرتنی یەکتری لە پێناوی ئەوەی کۆوارەکە بەردەوام بێ، ئەوەی بە پێویستم دەزانی بە ئارەزووی خۆم بۆیانم دەنووسی، بەرهەمەکە بەزۆری لەگەڵ ویستی ئەوانیش ڕێک دەکەوت.

من ئەوەی بەباشم دەزانی لە هەموو بابەتێک بۆم دەنووسی، ئەو تەنیا داوای ئەوە بوو، لە بابەت (مارف بەرزنجی) و شاعیرایەتی نووری شێخ ساڵح بنووسم. خۆی زۆر باش دەیزانی ئەو نووسینە لەبەر ئەوە نییە ببێتە پرۆپاگەندە بۆ ئازاد خۆی چونکە خەریکی ژیان و ئەدەبی نووری شێخ ساڵحە، بەڵکو ئاگاداری ئەوەبوو من نووری شێخ ساڵحم لە ناو گەورە شاعیرانی کورد دانابوو، لەسەرانسەری تەمەنی هەزار ساڵەی ئەدەبی کوردی خوانەخواستە بیری لەوە نەدەکردەوە کەس هەبێ لەلای من نووسین بەڕادان بدا.

من خۆشم نازانم لە ماوەی دەرچوونی یەکەم ژمارەی «ڕامان» کە تا ئێستا دەکاتە سێزدە ساڵ لەبەرچی باسێکم لەبارەی نووری شێخ ساڵح نەنووسی؟! لەوکاتەی هەر نووسەر و ڕۆژنامەنووسێک ئەگەر بە دڵم بوایە وتارم بۆی دەنووسی و ڕیپۆرتاژم لەگەڵیدا دەکرد. بەم جۆرە خۆم

شێخ نووری شێخ سالح

بە قەرزدار دەزانی بەرانبەر بە ئازاد عەبدولواحید و لە دوای دەرچوونی کتێبەکەی لە بابەت نووری شێخ ساڵحەوە بە پێویستم زانی ئەو قەرزە بدەمەوە.

بزووتنەوەی «شیعری نوێ»

من لەسەر ئەو باوەڕەم نوێ کردنەوەی شیعری کوردی لە دوای جەنگی یەکەمی گێتی لە کوردستانی عیراق لەسەر دەستی شاعیرانی خەڵکی سلێمانی نووری شێخ ساڵح (١٨٩٦- ١٩٥٨) و عەبدوڵلا گۆران (١٩٠٤- ١٩٦٢) و ڕەشید نەجیب (فەرامەرز) (١٩٠٦- ١٩٦٨)بووە.

لەو کاتەی بڕیارم دا ئەم وتارە بنووسم لەپڕ بیرێکی سەیر بە خەیاڵمدا تێپەڕی، لە دڵی خۆمدا گوتم، لەو کاتەی ئەم سێ شاعیرە سەرنجی منیان ڕاکێشاوە و خۆم گەلێک ماندوو کردووە بۆ زانینی نهێنییەکانی ژیان و بەرهەمیان لە «مێژووی ئەدەبی کوردی»دا بۆ هەریەکەیان چەند لاپەڕەم نووسیبێ؟ کە لاپەڕەی کتێبەکەی خۆمم هەڵگێڕ و وەرگێڕ کرد زانیم دەربارەی شێخ نووری و گۆران هەر یەکەیان (٤٠) لاپەڕە نووسراوە، بەمە ئەوەندە دڵخۆش بووم هەر مەپرسە. بۆم دەرکەوت ئەمە بەڵگەی سۆزی ناوەوەی دەروونمە. دیارە ئەم دوو شاعیرەم وەکو یەکتری خۆشویستووە، بۆیە بەبێ بڕیاردان ئەوەی لەسەر هەر یەکێکیانم نووسیوە، هێندەی ئەوەی دیکەیە.

هەروەها ئەگەر تەنیا (١٢) لاپەڕەم دەربارەی (ڕەشید نەجیب) نووسیبێ لەبەر ئەوەیە بەرهەمی کەم بوو و زوو وازی لە هۆنینەوەی شیعر هێنا، ئەگینا ئەویش وەکو شاعیر لەپلەی دووەکەی دیکەدا دەبوو.

پەیدابوونی پسپۆری ئەدەبی کوردی

لە دوا ساڵانی شەستەکانی سەدەی بیستەم لە نێوەندی ئەدەبی کوردی هەندێ دیاردەی تازە کەوتنە ناوەوە. یەکێک لەوانە ئەوە بوو هەندێ لە نووسەرانی کورد ژیانی خوێندەواریی خۆیان تەرخان دەکرد بۆ شاعیرێک، یان چەند شاعیرێکی دیاری کراو. هەروەها بایەخیان بە مێژووی ئەدەبی کوردی دەدا لە قۆناغێک، یان ناوچەیەکی دیاری کراوی کۆمەڵی کوردەواری. بۆ نموونە یەکێک لەو کەسانە ئازاد عەبدولواحید بوو، کە خاوەنی بڕیارێکی دڵسۆزانە بوو کاتێ خووی دایە شێخ نووری و بەشێکی کۆششی ئەدەبی خۆی بۆ ژیان و بەرهەمی ئەو شاعیرە خەرج کرد. لەسەرەتادا ئاگاداری کارەکەی بووم، بەڵام زۆری نەبرد من بۆ ماوەی پێنج ساڵ لە نیشتمان دوور کەوتمەوە و کورسی مامۆستایەتیم درایە لە زانستگای عەننابە لە وڵاتی جەزائیر. بەهەرحاڵ ئەگەرچی زۆر دووریش بووم لە نیشتمان، بەڵام ئاگاداری بزووتنەوەی ئەدەبی و ڕۆشنبیری کوردی بووم لە کوردستانی عیراق و بەغدا، دەمزانی ئازاد عەبدولواحید بەجیدی خەریکی ژیان و شیعری شێخ نووری-یە.

ئەو ساڵەی من لە نیشتمان دوورکەوتمەوە (١٩٨٣) ئازاد لە ئامادەکردنی کارە زانستییەکەی لە بابەت شێخ نووری گەیشتبووە ئەنجام و پاکنووسی هەوڵ و تەقەللاکەی دابووە سانسۆری میری بۆ ئەوەی ڕێگەی چاپ کردنی پێ بدرێ. لێرەدا مافیای ڕۆشنبیری کوردی لە دوای ئەوەی زانییان کتێب لە لایەن ئازاد عەبدولواحیدەوە ئامادەکراوە، کەوتنەخۆ بۆ پیلان دانان لە پێناوی ڕێگەگرتن لە چاپی کتێبەکە. هەندێ لە ئەندامانی ئەو مافیایە لە دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی بوون لەبەغدا. ئەوکاتەی ئازاد کتێبەکەی دابووە سانسۆر، سانسۆر لەلایەن وەزارەتی

ڕۆشنبیری عیراقەوە ڕووبەڕووی دەزگای ڕۆشنبیری کوردی کرابوویەوە. سانسۆر بەدەست ئەوانەوە بوو، ئەوان دەیانتوانی تەگەرە بخەنە هەرکارێکی بە دڵیان نەبوایە.

گێرەشێوێنی لە مەیدانی ئەدەبی کوردیدا

مەسەلەی بەربەرەکانی کردنی شێخ نووری لە پێناوی بەرزکردنەوەی شاعیریەتی گۆران دیاردەیەکی سەیرە، نابێ لە گێتی ئەدەبدا شتی وا لە گۆڕێ بێ، چونکە شێخ نووری و گۆران هاوڕێی یەکتری بوون، ئیعتیرافیان بەیەکتری کردبوو. بێ گومان هەرشتێک دەربارەی هەریەکێکیان بنووسرێ قازانجی ئەویتریانی تێدایە. لەدوا جاردا قازانجی بۆ نیوەندی ئەدەبی و ڕۆشنبیری کوردی هەیە، بەڵام ئەم مافیایە تەنیا مەبەستیان ئەوە بوو، لەلایەک گۆران یەکەم بێ و لەلایەکی دیکە ڕێگە لە ئازاد عەبدولواحید بگرن بۆ ئەوەی لەم کارەیدا سەرنەکەوێ، بۆ ئەم ئامانجە یەکێکیان دەسنیشان کرد کتێبێک بەناوی ئەوەوە بنووسنەوە و بڵاوی بکەنەوە پێش ئەوەی کتێبەکەی ئازاد چاپ بکرێ و بڵاو بکرێتەوە.

بۆ ئەم کارە (موسلیح جەلالی) دەسنیشان کرا، لەو دەمەی کتێبی ئازاد لە کێشمەکێشی سانسۆر دابوو، کۆمەڵێک لە مووچەخۆرانی کوردی وەزارەتی ڕۆشنبیری و نووسەری دیکە لە بەغدا خەریکی ئامادەکردنی کتێب بوون دەربارەی شێخ نووری بۆ ئەوەی بە زووترین کات چاپ بکرێ و بڵاوبکرێتەوە. بڕیاریان دا ئەو کتێبە بە ناوی موسلیح جەلالی بڵاو بکرێتەوە.

موسلیح جەلالی کێیە؟!

ئەم کابرایە ئەوەندەی من دەیزانم تاکە تورکمانێک بوو لە کەرکووک بە قسەی خۆی باوەڕی بە کۆمۆنیزم هەبوو، لە هەموو ئەو سەردەمانەی ماوەیەکی زۆری ژیانم لە کەرکووک بردبووە سەر تووشی تورکمانێک نەبووم هەڵگری بیروباوەڕی کۆمۆنیزم بێ! ئیتر ئەو کەسە هیچ نەبێ و هەرچۆنێک بێ نەدەبوو بەبینینی کورد لەشی قورس بێ. ئەمە بۆ موسلیح جەلالی ڕێکەوت. بێ گومان ئەمە کارێکی دڵ خۆشکەرەیە، بەڵام ئەو تورکمانە کۆمۆنیستە لەسەر بیروباوەڕی خۆی نەمایەوە، ئەگەر ڕووکەشیش بێ بوو بە بەعسی. ئەو سەردەمانەی نێوان بزووتنەوەی چەکداری کورد و بەعس هەندێ خۆش دەبوو، بەهەڵێکی لەباری دەزانی بۆ ئەوەی بە ناوی کوردەوە لە دەسەڵات نزیک بکەوێتەوە و پێش بکەوێ، یان بەعس خۆی لەم جۆرە کەسانە دەگەڕا بۆ ئەوەی بەکاریان بهێنێ بۆ چاکە و بەرژەوەندی خۆی. بەم جۆرە موسلیح جەلالی گەیشتە ئەوەی ببێتە کارگێڕی گشتی ڕۆشنبیری کوردی لە وەزارەتی ڕۆشنبیری لە بەغدا.

ئەم دیاردەیە ئەگەر مەقبوولیش نەبێ هەر چۆنێ بێ هەزم دەکرێ، بەڵام بۆ چ ئەو ڕۆشنبیرە کوردانەی دەوروبەری کە زۆربەیان باوەڕیان بە فیکری کۆمۆنیزمی هەبوو ئەم کەسەیان هەڵبژارد بەناوی ئەوەوە کتێب لە بابەت شێخ نووری-یەوە ئامادە بکەن؟!

موسلیح جەلالی کەسێکی تورکمان بوو، لەنێوەندی کۆمەڵی تورکمانی ژیا بوو، لە دوورەوە ئاگاداری هەندێ نەریتی کوردەواری بوو. زمانی کوردی دەزانی و تا پلەیەک دەیتوانی گفتوگۆی پێ بکا، بەڵام بۆی نەدەکرا بەکوردی بیر بکاتەوە و بە کوردی بنووسێ.

ئەم کەسە بە زمانی کوردی پەروەردە نەببوو، ئاگاداری نەریت و خوو و ڕەوشتی کوردەواری نەبوو. بە کوردی لە دایک و باوکی خۆی گوێی لە ئیدیۆم و قسەی نەستەق و پەندی پێشینان نەبووە.

ئیتر بابابەکی وا چۆن ئیستیعابی شاری نالی و شاری هەڵمەت و قوربانی و شاری سلێمانی بابان و شێخان و مەلایانی مزگەوتی گەورە و هەموو مزگەوتەکانی دیکە و تەریقەتی قادری و نەقشبەندی و شتی تریش دەکا!

لەبەر ئەوە موسلیح جەلالی ئاگاداری ئەو کتێبە نییە کە بە ناوی ئەوەوە بڵاوکراوەتەوە. تەنیا ئەوە هەیە دەسگای ڕۆشنبیری کە خۆی کارگێڕی بوو چاپی کردووە و بڵاوی کردۆتەوە، ئەوانەی نووسیویانەتەوە و بەشدارییان تێدا کردووە پارەوپووڵی خۆیان وەرگرتووە. ئەو کەسانە نووسەری ناسراون، گەلێک نووسەر و ڕۆشنبیر دەیانناسن، بەڵام لێرەدا ناوهێنانیان پەسەند نییە. دەبێ ئەوەش لەبیر نەکەین کە هەر تەنیا کتێبەکەی ئازاد بەو دەردە نەچوو، بەڵکە کتێبی (شوراتەکان)یش بەو دەردە براو لە عەرەبییەوە بۆی کرایە کوردی و بەناوی ئەوەوە بڵاوکرایەوە.

کتێبی موسلیح جەلالی لە بابەت شێخ نوورییەوە

لە ساڵی ١٩٨٤ مامۆستای ئەدەبی بێگانە (ئەدەبی عالەمی) بووم لە زانستگای عەننابەی وڵاتی جەزائیر،

موسلیح جەلالی چاپەمەنییەکانی خۆیانی بۆ دەناردم. لەو ساڵەدا کتێبی «شێخ نووری دەنگی ڕەسەنی شیعر»م بەدەست گەیشت. ژمارەی لاپەڕەی کتێبەکە لە (٢٠٠) زیاتر بوو، لە بەغدا دەسگای ڕۆشنبیری کوردی بە چاپی گەیاندبوو.

من لێرەدا باس لە ناوەڕۆکی کتێبەکە ناکەم. لەوکاتەی کە دێر بە دێر کتێبەکەم دەخوێندەوە بیرم بۆ زۆرکەس دەچوو ئەم کتێبەیان نووسیبێتەوە، تەنیا بیرم بۆ موسلیح جەلالی نەدەچوو، ئەوەی ناوی وەکو خاوەن کتێبەکە لەسەر بەرگیدا تۆمار کرابوو.

جگە لەوە لە ناوەڕۆکی کتێبەکەدا هەستم بەشێوازی (ئوسلووبی) جیاواز دەکرد، لە ڕووی زمان و بەکارهێنانی وشەی فەرهەنگی و زاراوەی زانستییەوە. گومانم لەوەدا نەبوو لە تاکەکەسێک زیاتر کتێبەکەیان ئامادە کردووە و کەسانی دیکەش پێیدا چوونەتەوە و بژاریان کردووە. لە پاشاندا بۆ ڕازاندنەوە و بەهەند هەڵگرتنی کتێبەکە پێشەکیشی بۆ نووسراوەتەوە.

بەلای منەوە کارێکی ئاسایی بوو دەسەڵاتی بەغدا (بەعس) بۆ چاکە و بەرژەوەندی خۆی یەکێکی دوور لە کۆمەڵی کوردەواری بکا بەکارگێڕی ڕۆشنبیری کوردی، بەڵام ئەوەی نائاسایی بوو، هەندێ ڕۆشنبیری کورد موسلیح جەلالی بکەن بە نووسەری کورد و ناوی بچێتە ناو بیبلیۆگرافیای ڕۆشنبیری و کولتوور و شارستانیەتی کوردییەوە!

ئازاد عەبدولواحید کۆڵی نەدا

لەگەڵ ئەم هەموو پیلانگێڕان و بەربەرەکانییە بێ بەزەییانەی مافیای ڕۆشنبیری کوردی ئازاد عەبدولواحید کۆڵی نەدا، لە بڕیاریدا سارد نەبووەوە، سووربوو لەسەر ئەوەی شێخ نوورییەکەی خۆی بگەیەنێتە ئەنجام. هەر چۆنێ بێ ئەگەر درەنگیش کەوتبێ بە چاپی گەیاند. بە هەموو جۆرێ لەبزر بوون ڕزگاری کرد، لەگەڵ ئەوەی لە چاپخانە هەڵەیەکی زۆری تێکەوتبوو، بەڕەنگ و بۆ و دیمەنێکی جوان نەکەوتە دەست خوێنەر و خوێندەوارانەوە.

لە دوای ئەو چاپەی کە بە دڵی خاوەنی نەبوو، بەردەوام کاری تێدا دەکرد، بۆ ئەوەی لەلایەک زاڵ بێ بەسەر هەموو کەموکووڕییەکانی چاپی یەکەمی کتێبەکە و لەلایەکی دیکەوە زانیاری نهێنی و بزر و نەزانراو لە بابەت ژیان و بەرهەمی شێخ نووری بدۆزێتەوە. کۆشش و تاقی کرنەوەی ماندوو نەبووی ئازاد عەبدولواحید چاپی دووەمی «دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح» بوو.

دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح

ئەمە بەرگی یەکەمی «دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح»ە. ئازاد عەبدولواحید کۆی کردۆتەوە و ساغی کردۆتەوە و لەسەری نووسیوە. لە ساڵی ٢٠٠٨ لە هەولێر بڵاوکراوەتەوە، (٧٥٨ل)یە.

دەسگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس کارێکی چاکی کردووە ئەم تۆمارە نایابەی بڵاوکردۆتەوە، بەڵام دەبوو لەبەر ئەوەی کتێبەکە بە ژمارەی لاپەڕە گەلێک زۆرە بەسێ بەرگ بێتە بازاڕەوە، یان هیچ نەبێ بەدوو بەرگ بکەوێتە ناو نامەخانەی کوردییەوە. ئەمە لەبەر ئەوەیە چونکە کتێبەکە سەرچاوەیە، واتە کتێبی سەر مێزە بەتایبەتی بۆ هەموو قوتابیانی کورد، لە قوتابخانەی سەرەتاییەوە تا خوێندنی باڵا لە زانستگاکاندا.

کتێبی وا گەورە لە بەکارهێنان قورس دەبێ و تەنگوچەڵەمە پەیدا دەکا و لە ئەنجامدا لاپەڕەکانی لێک دەترازێن و لە باڵ یەکتر دەردەچن و هەڵدەوەشێنەوە.

من هەموو کتێبەکەم خوێندەوە، زیاتر بە نیازی ئەوەی بەسەرهاتی نالەباری کتێبەکە لە مێشکمدا بسڕێتەوە و ناوەڕۆکی بە ڕوونی و بێ گرێ و کەموکووڕی بکەوێتە

بەرچاوم، لە ئەنجامدا ئەم تێبینی و بیر و بۆچوونانەم لەلا دروست بوو.

(١)

شێخ نووری بە تەمەن هەشت نۆ ساڵ لە گۆران گەورەتر بوو. لەسەرەتای ژیانییەوە بە ڕێبازی کلاسیکی و ڕێبازی نوێ دەستی پێ کرد. هەندێ جار لەبەرهەمیدا ئەدگاری هەردووکیانی دەپاراست. هەندێ جاری دیکە تێکەڵی یەکتری دەکردن، جگە لەوە ئاگاداری ڕێبازی ئەدەبی میللی و کێش و قافیەی سێلابی خۆماڵی بوو. تا کۆتایی ژیانی لەم عالەمە ڕەنگاوڕەنگە دوور نەکەوتەوە، کەچی گۆران بەبڕیار لە کلاسیکی کۆن دوور کەوتەوە، ئینجا قۆناغی گواستنەوە (لاسایی عوسمانی)، لە دواجاردا بەتەواوی وازی لە کلاسیک هێنا. شاعیر خۆی ئەم حەقیقەتەی لە دیوانی شیعریدا دەربڕیوە و سنووری بۆ قۆناغەکانی شیعری خۆی داناوە، کلاسیک و لاسایی عوسمانی و شیعری نوێ. بەڕاستی بەشی لاسایی عوسمانی لەلای هەر سێ شاعیر شێخ نووری و گۆران و ڕەشید نەجیب دەچێتە ناو نوێ کردنەوەی شیعری کوردییەوە.

شاعیری کوردی ئێستا ئەگەر لەسەر ئەو باوەڕەیە شیعری کلاسیکی تەقلیدی لە هەموو دنیا ئیلغا بووە، با بەم بیر و باوەڕەدا بچێتەوە، لە ئەورووپا شوێنەواری ماوە، لەلای عەرەب تازە سەری هەڵدەداتەوە، لاوی تازە پێگەیشتووی کوردستانی ئێران شیعری جوانی تازەیان هەیە لەسەر کێشی بەحرەکانی عەرووز و یەکێتی قافیە.

(٢)

ئازاد عەبدولواحید بەڕاستی بۆ مەسەلەکە چووە کە دەڵێ شاعیرانی وەکو: (ڕەحمی هەکاری و پیرەمێرد و ڕەشید نەجیب و ئەورەحمان بەگی نوفووس (بابە) و ڕەفیق حیلمی) دەوریان لە نوێ کردنەوەی شیعری کوردی بووە. ئەمە ڕاستە ئەم شاعیرانە لە دامەزرێنەرانی بزووتنەوەی شیعری نوێ نین، بەڵام بەشدارییان تێدا کردووە. من دوو تێبینیم لەم لایەنەوە هەیە:

(١) ڕەشید نەجیب بەلای منەوە لە دامەزرێنەرانە، بەڵام بەرهەمی کەمە و زوو وازی لە هۆنینەوەی شیعر هێنا.

(٢) ئەوە ڕاستە پیرەمێرد دەوری لە نوێ کردنەوەی شیعری کوردی بووە، نەک دامەزرێنەر بێ، بەوەی لەساڵی ١٩٢٥ کە لە وڵاتی عوسمانی گەڕاوەتەوە نیشتمان تەمەنی ٥٨ساڵ بووە، لەوەپێش بەرهەمی شیعری نەبووە، تەنیا قەسیدەیەکی هەیە لە بەحری عەرووزی و یەکێتی قافیە و پاش قافیەشی هەیە، بەڵام وتاری لە بابەت ئەدەبی کوردییەوە نووسیوە بە زمانانی کوردی و فارسی و تورکی لە وڵاتی عوسمانی بڵاوی کردوونەتەوە، بەتایبەتی لە ڕۆژنامەی «ژین»ی ئەستەمووڵ.

حاجی تۆفیق لەو تەمەنەدا نازناوی «پیرەمێرد»ی بۆ خۆی داناوە، واتە لەو تەمەنە بەساڵ چووەیدا وەزیفە و نازناوی شاعیری دەست کەوتووە. ئیتر لەبەر ئەوەی سەرەتای شیعری بەشێوازی شیعری میللی و کێش و قافیەی سێلابی خۆماڵی بووە، بەرهەمی چۆتە ناو ئەو شیعرەی لە ئەنجامی بزووتنەوەی شیعری نوێ پەیدابوو و شێخ نووری و گۆران و ڕەشید نەجیب بوون بەخاوەنی.

پیرەمێرد کە لە وڵاتی عوسمانی گەڕاوەتەوە نیشتمان شێخ نووری تەمەنی ٢٩ ساڵ بووە. بەم جۆرە ئەو هاتۆتە سەر ئەو بزووتنەوە ئەدەبییەی ئینقیلابی بنچینەیی لەگەڵ خۆی هێنابوو بۆ گۆڕینی شیعری کلاسیکی تەقلیدی لەلایەک، لە لایەکی دیکەوە بۆ ئەوەی چاکسازی تێدا بکرێ تا لە ڕووی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و مەدەنییەتەوە لەگەڵ گۆڕان و پێشکەوتنی کۆمەڵ بگونجێ.

(٣)

لە کتێبەکەدا بیر و بۆچوونێکی وا هاتووە، ئەوەی بەشداری لە بزووتنەوەی شیعری نوێ کردووە، یان خەریکی لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی بووە پێویستە تا پلەیەک تورکی و فارسی و تەنانەت ئینگلیزیش بزانێ. ئەمە تا ڕادەیەک ڕاستە، بەڵام پێویستی بەشی کردنەوە و ڕوونکردنەوە و یەکلاکردنەوە هەیە.

ئەوی ڕاستی بێ لەم ماوەیەدا فارسی پێوەندییەکی ئەوتۆی بەخوێندەواری و ڕۆشنبیری و ئەدەبی کوردییەوە نەبوو، لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و لە دوای داگیر کردنی سلێمانی زیاتر کولتووری تورکی عوسمانی جێی فارسی گرتەوە. بەگشتی لە عیراق و لەناو هەموو کوردانی تورکیا و سووریا و کوردی قەفقاسی ڕووسیا پێوەندی لە نێوان کولتووری کوردی و تورکی عوسمانی لە دەورانی شیعری کلاسیکی بەهێز بوو. شیعری تازەو بەرهەمی ئەدەبی پەخشانی کوردی لە دوو دەروازەوە

ڕوویان لە کوردستان کردووە، بەتایبەتی لە دوای دابەش کردنی پاش جەنگی یەکەمی گێتی، دەرگای ئەستەموولّ و دەرگای قاهیرە، تا پلەیەکیش دەرگای بێرووت کرایەوە. لە پاشانا ئەدەبی مەهجەری عەرەبیش تا پلەیەک لە نوێ کردنەوەی شیعری کوردی لە دوای جەنگی یەکەم لە سلێمانی تەئسیری هەبوو.

ئەمە تێبینییەکە تا ئێستا بیری لێ نەکراوەتەوە، هەتا ئەگەر بیریشی لێ کرابێتەوە پشتگوێ خراوە. ئەوانەی شیعری کوردییان تازە کردۆتەوە (شێخ نووری و گۆران و ڕەشید نەجیب) لە قوتابخانەی سەردەمی عوسمانی بە تورکی خوێندوویانە، لە ڕێگەی چاپەمەنی تورکییەوە ئاگاداری ئەدەبی نەتەوەکانی ئەورووپا بوون، بەلاّم ئەم حەقیقەتە لەبەر ئەوە پشتگوێ خراوە، چونکە دەست درێژی دەسەلاّتی تورک لە دوای دامەزراندنی دەولّەتی تورکیای ئێستا بووە هۆی ئەوەی نەوەی خوێندەواری تازەی کورد نەفرەت لە وشەی «تورک» بکەن، کەچی ڕاستییەکە ئەوەیە ئەم خوێندەوارانەی ئێمە لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم بەتایبەتی لەشاری سلێمانی بەهۆی قوتابخانە جیاوازەکانی میری لە ڕوشدییەو ئەوانی دیکە کۆمەلّێک خوێندەواری دیار و بەدیمەن لەناو کوردا هەلّکەوتن. دەولّەمەندی زمانی تورکی عوسمانی سەرچاوەیەکی گرنگ بوو بۆ ئەوەی شاعیر و ڕۆشنبیر و خوێندەواری کورد پێبگەیەنێ.

(٤)

گرنگی کۆششی ئازاد عەبدولواحید لەم لایەنەوە لەوەدابوو بەرهەمی شیعری شێخ نووری پەراگەندە بوو، زۆر بلاو نەکرابووەوە، ئەو بەسەلیقەیەکی جوان و پشوویەکی درێژخایەن توانی هەمووی کۆ بکاتەوە. لەلایەکی دیکەوە بلاونەبوونەوەی ئەو شیعرانە قازانجی هەبوو، چونکە ئازاد توانی زۆربەی ئەم بەرهەمە بلاونەکراوانە بەدەستخەتی شێخ نووری خۆی دەست بخا و ساغیان بکاتەوە.

لە پاشانا لە هەر سەرچاوەیەک هەوالّی شێخ نووری بیستبێ بەدوای کەوتووە و لێی کۆلّیوەتەوە و ویستوویەتی بگاتە حەقیقەتی بەرهەمی شیعری ئەم شاعیرە. هەندێ جار بەسەر گیروگرفتەکاندا زالّ بووە، هەندێ جاری دیکە نەیتوانیوە بگاتە ئامانج و بەهۆی فێلّ و فەنەری مافیای ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردی تەگەرە و گیروگرفتی بۆ دروست کراوە.

دەبێ چەند شوێنەواری ئەدەبی کوردی گرنگ شاردرابێتەوە، یان لەناو برا بێ! دەبێ چی و چی شێخ نووری لە نامەخانەی زانستگای سلێمانی بووبێ و لە دواییدا لەناوچووبێ! ئەنجامیان وەکو کتێبی «ئاوەڕەشەی ڕووسی سوور»ی پیرەمێرد بێ لە زانستگای سلێمانی!، یان تالانکردنی نامەخانەی (تۆفیق وەهبی) بێ لە کۆڕی زانیاری کورد (بەغدا ١٩٧٠)!.

(٥)

ئازاد گەلێک خۆی ماندوو کردووە لە پێناوی ئەوەی ڕوونی بکاتەوە شیعری «دلاوەران» بەرهەمی شێخ نوورییەو بەهەلّە کەوتۆتە ناو دیوانی (بێخود)ەوە، بە وردی و بە درێژی لە ٢٤ لاپەڕەدا خەریکی ئەم ساغ کردنەوەیە بووە.

من ڕام وایە ئەگەر لەم لایەنەوە پشت بە «تیۆری ڕەخنەی ناوەوە= نظرية النقد الداخلي» ببەسترێ، کە پەنا بردنە بۆ شێوازی شاعیر (أسلوب الشاعر)، ئەوە بە هەولّدانێکی کەم لەم لایەنەوە شیعری «دلاوەران» خۆی دێتە قسە و دەلّێ شێخ نووری منی خولّقاندووە.

(٦)

بۆ ڕوونکردنەوەی هەندێ لە بۆچوونەکانی (ئازاد عەبدولواحید) دەلّێم ئەگەر بەراوردێک لە نێوان دیوانی شێخ نووری و دیوانی گۆران بکەین لە ڕووی ناوەڕۆکەوە، نەک لە ڕووی جوانکارییەوە، دەبینین مەیدانی ژیانی کۆمەلاّیەتی و خووڕەوشتی نەتەوە، هەروەها پێوەندی خەلّکی سلێمانی لەگەلّ یەکتری لە ڕووی گوزەرانی ژیانەوە لەلای شێخ نووری فراوانترە لەوەی لای گۆران.

پێویستە بە قوولّی و بەچاوێکی ڕەخنەگرانەوە تەماشای ئەم مەسەلەیە بکرێ، ئەگینا هەروا سەرپێی لێی بپێچرێتەوە بە پێچەوانە دەکەوێتەوە. یەکێک دەلّێ شێخ نووری یەکەمە، ئەوی دیکەیان دەلّێ گۆران یەکەمە، حەقیقەتیش ئەوەیە یەکەم و دووەم لە ناوەوە نییە، ئەگەر هەشبێ هەردووکیان یەکەمن.

ئێمە ئەگەر باوەڕیشمان بە تیۆری چوار پلەی شاعیرییەت هەبێ بەپێی ڕەخنەی کلاسیکی عەرەبی شێخ نووری و گۆران هەردووکیان لە چینی یەکەم

دادەنرێن، بەڵام لە دوای ئەمە یەکێکیان «گەورە» و ئەوی دیکەیان «گەورەتر» و ئەوجا «گەورەترین» لە عالەمی ڕەخنەی ئەدەبیدا هوڕێنەیە. ئەوەی ئەم مەفهوومە نالەبارە دەکا بە دەستووری دەوڵەت بۆ گەورەکانی ئەدەب و هونەر و کولتوور، ڕژێمی تاکە حیزبی ستالینییە. لە هەموو سەنعەت و سەندیکا و ڕێکخراوی هەموو مەیدانەکانی ژیان پێویستە تەنیا «یەک» هەبێ و هی دیکە وجوودی نەبێ. داخی گران ئەم مەفهوومە هەڵەیە پارتی کۆمۆنیست لە عیراق بۆ جەواهیری و لە کوردستان بۆ گۆران بەکاری هێنا. ئەمە بە چاکە بۆ کۆمۆنیستەکان خۆیان نەگەڕایەوە. ئێرە ماوەی ئەوە نییە باس لە هەڵوێستیان بکرێ بەرانبەر بە جەواهیری و بەدر شاکر سەییاب و عەبدولوەهاب بەیاتی، ئەمە پێویستی بە باسێکی تایبەتی هەیە.

لەوکاتەی هەڵویستی کۆمۆنیستەکان بە چاکە نەگەڕایەوە بۆخۆیان، خراپەی هەبوو بۆ هەردوو شاعیرەکەش شێخ نووری و گۆران، چونکە شاعیری گەورە بوون. پڕۆپاگەندەی زیاد لە پێویست حەتمەن دەبێتە هۆی ئەوەی بە چاوێکی دیکە تەماشای ئەم دوو کەسە بکرێ.

(٧)

ئازاد عەبدولواحید نابێ ئەوەی پێ ناخۆش بێ کە گوتوویانە ئەدەبی تورکی کاری لە شێخ نووری کردووە، بەو مانایەی نوێ کردنەوەکەی ڕەسەن نییە، چونکە لە میللەتێکی دیکە وەرگیراوە، مەسەلەکە بە پێچەوانەوەیە. نوێ کردنەوە لە ناوەرۆک لە پێشاندا لە بێگانە وەردەگیرێ، بە پراکتیک دەبێ بە ڕەسەن (أصيل). چیرۆک هونەرێکی ڕۆژهەڵاتی نییە، ڕۆژئاواییە. لە میسر کردیان بە ڕۆژهەڵاتی، یان عەرەبی، ئێمەش لە کوردستانی عیراقدا کردمان بە کوردی. ئەمە و جگە لە جەوهەری بێگانە، ڕۆمانتیکی لە ڕێگەی ئەدەبی تورکی عوسمانییەوە خزییە لای ئێمە، بوو بەهۆی داهاتنی «شیعری نوێ»، لە پاشانا جەوهەری خۆماڵیش چووە ناوییەوە، وەکو بەکارهێنانی کێش و قافیەی شیعری سێلابی میللی و وشەی فەرهەنگی و زاراوەی زانستی زمانی کوردی پەتی.

ئازاد عەبدولواحید بەرگری لە شێخ نووری دەکا بەوەی تەنیا تەئسیری تورکی بەسەرەوە نییە، یان ئەگەر هەبێ کەمە، ئەوەی ڕاستی بێ نابێ لەوە بترسین، چونکە لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم شێخ نووری پەروەردەی زمانی تورکی عوسمانی بووە. تورکیش لە ئەورووپای وەرگرتووە. لە پاشانا لە بنەڕەتدا ئەدەبە کلاسیکییەکە ئەگەر فارسی بێ، یان تورکی عوسمانی خۆی تابیعە، هەوێنەکەی لە لای عەرەبەوە هاتووە، بەڵام ئەوان لەگەڵ زمان و نەریتی خۆیان گونجاندوویانە و ئیبداعیان تێدا کردووە.

ئەگەر هەروا سەرپێیانە بەدوای ئەم بیروڕا سەرەکی و بنچینەییانە بکەوین، ئەوکاتە دەبێ ئەدەب و کولتووری هەموو میللەتانی ئەورووپا و هەردوو ئەمەریکا ئیلغا بکەینەوە، ئەوانە لە ڕوخساردا هەموویان کچی دایکێک، یان دوو دایکن، گریک و ڕۆمان.

لە لای ئێمە لە دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام ئەدەبی عەرەبی کاری گەورەی کردە سەر ئەدەبی ئەو نەتەوانەی بوون بە ئیسلام وەکو فارس و تورک و کورد. لە پاشانا لەبەر نەبوونی دەوڵەتی کوردی ئەدەبی فارسی و تورکی عوسمانی تەئسیریان بە سەر کوردییەوە زۆر بوو. لە پێشانا تەئسیری فارسی زیاتر بوو، چونکە کۆنتر بوو، ئەمە لە ڕۆژگارانی کلاسیکدا، بەڵام لە دوای جەنگی یەکەمی گێتی و سەردەمی نوێ کردنەوەی شیعری کوردی تەئسیری ئەدەبی تورکی زیاتر بوو، چونکە مەڵبەندی بزووتنەوەی «شیعری نوێ» لە کوردستانی عیراقدا بوو کە ئەویش لەوەپێش بۆ ماوەی زیاتر لە چوارسەد ساڵ بەشێک بوو لە دەوڵەتی عوسمانی.

ئەنجام

دەستخۆشی لە ئازاد عەبدولواحید دەکەم، بۆ کۆششی بەرگی یەکەمی دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح کە بەم شێوەیە کەوتە ناو نامەخانەی کوردییەوە. هەروەها دووبارە دەیڵێمەوە و تکا لە دەسگای ئاراس دەکەم ئەگەر بەرگی دووەمی ئەم کارەیان چاپ کرد و لاپەڕەی زۆر بوو بیکەن بە چەند بەرگێک، بەگشتی بۆ ئەم کتێبە و هەموو کتێبێکی دیکە بەتایبەتی ئەوانەی زۆر بەکاردەهێنرێن پێویستە ژمارەی لاپەڕەیان لە چوارسەد زیاتر نەبێ.

هەولێر: مەڵبەندی ڕووناکی
١٨ی شوباتی ٢٠٠٨